

TÜRK İNANÇ VE GELENEKLERİNDE "ZİFAF"

Hasan KOKSAL*

Her folklor olayı, muayyen bir zaman ve mekân dahilinde, hayat şartları muayyen bir halk zümresinin psiko-sosyal bir davranışından ibarettir. Bu davranış bazen fonksiyonel manasını korur, bazen de kaybeder ve gelenekleşerek halk hafıza ve alışkanlıklarında yaşamaya devam eder.

Biz, bu yazımızda yurdumuzun belli bölgelerinde gelenek halinde yaşayan ve evlenme âdetlerinin son halkasını teşkil eden "Zıfaf Gecesi" ile ilgili ritler ve pratikler üzerinde durmak istiyoruz.

Gerek erkek, gerekse kızın neş'e ile korkuyu bir arada yaşadığı an olan "zıfaf, geleneklerin daha canlı yaşadığı, nisbeten kapalı ve küçük yerleşim birimlerinde fonksiyonel olarak yaşamaktadır.

Bilindiği gibi modern psikoloji, olayları ahlâkî açıdan değerlendirmez ve •'şu iyidir, şu kötüdür" demez. Ancak "şu normaldir şu değildir" der. Biz de geleneklerimizin iyi ve kötü yanları üzerinde durmayıp, düne göre normal, bugün için anormal olan bazı noktalar üzerinde durmaya çalışacağız.

Psikolojik ve fizyolojik olarak açığa çıkan o andaki heyecan, çiftlerin zor bir sınav geçirmelerine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak her sıkılganlık heyecanı, heyecan korkuyu, korku da bunalımı doğurmaktadır.

Bu korku hali, çiftlerden erkekte daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başarılı olup-olmama korkusu bazı erkeklerde kriz halini almakta ve bitkinlik, terleme, hareketsizlik gibi fizyolojik tezahürler ortaya çıkmaktadır. Hele görmeden evlenen veya birbirlerini tanımadan evlenen çiftlerde sıkılganlık ve buna bağlı olarak heyecan hali daha ileri düzeyde olmaktadır.

Biz "Gerdek Gecesi" uygulanan ritler ve pratikleri sırasıyla tanıtmaya çalışırken kesin bir yargıya kaçmadan yaşanmış ve yaşamakta olan değerlerden «öz edeceğiz.

Dinî nikâh kıyma işlemi, Anadolu'da bazı bölgelerde gelin evden çıkarken, bazı bölgelerde de gelin, güvey evine girdikten sonra ve gerdeğe girmeden önce yapılır.¹ Her iki halde de, tarafların temsilcileri ve şahitlerinden başka kimse

* Yard. Doç. Dr., E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

1 Geniş bilgi için bakınız: Hamit Çİne "Eski Düğünler", **Burdur'dan Damlalar, Folklor (Halkbilim)**, Uyan Matbaası, İzmir 1989. s.44; Zafer İlbars, "İspatırın Köyünde Evlenme Âdetleri ve Değişmeler", G.Ü. **Gazi Eğitim Fakültesi Der.** 1988, CİH:4, sayı:1, sayfa:216; Şeref Boyraz "Tat Köyü ve Çevresinin Düğün Âdetleri", **Erciyes, Mayıs 1991, Yıl: 14**, sayı: 161, sayfa:30; Adnan İnce "Avanos'ta Eski Düğünler", Erciyes Üniversitesi Yay. No:14, S.290; Nermi'n Erdentuğ, "Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Göreneği ve Törenleri III", **Antropoloji Dergisi**, DTCF.Yayını, 1971-1972, sayı:6, s.11; Meltem Emine Cingöz, "Şükranırda (Eskişehir) Evlenme Âdetleri", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geleştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992,

burada bulunamaz. Bu işlem, evliliği teyit eden dînî rittir. Güveyin bağlanmaması, yani büyülenmemesi için nikâh kınınında kötü niyelli kişilerin, grubun arasına girmemesine dikkat etmek gerekir. Zira kıskançlık ve düşmanlık gibi sebeplerle güveye büyü yapabilirler.²

İşle bu endişe ve korku hali. aslında iktidarsız olan erkeği daha da pasifize etmekte ve kendi kendini suçluluk psikozuna itmektedir.

Gerdeğe girmek üzere olan damadın yumruklanarak içeri gönderilmesi. Anadolu'da çok yaygın bir pratiktir.³ Her ne kadar güveyin heyecanı yatışsın diye böyle bir yola gidiliyorsa da, yumruk yememek için mücadele eden, hatta kaçarken düşen ve yediği yumruklarla ağlamaklı hale gelen güvey adayları da az değildir. Bazan bu yumrukların sırta değil de başa geldiği anlar da olmaktadır. Zira güvey iyi içeri vermeye gelen grubun arasında camiden gelenler olduğu gibi içki masasından kalkıp gelenler de mevcuttur.

Bazı bölgelerimizde bu yumruklama pratiği oldukça hafif bir şekilde uygulanmakta ve "... haydi Allah işini rast getirsin, hayırlı çocukların olsun, başa kadar gönen, oğlun ile uşağın ile bir koyak baba ol" gibi dualar edilir.⁴ Bu dualarda ritüel beklentiler açıktır. Nitekim geline başı bütün bir kadın iki rekal namaz kıldırır ve güveyi içeri girince gelinin önüne siper olur ve güveyi iki rekat

S.12; Seyhan Aksoy. **Rize Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ede. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1991, s.290; Deniz Duran, **Ayvalık Yöresi Folkloru ve Halk Edebiyatı**, E.Ü. Ede. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1993, s.42; Dilek Sağın, **Aydın İli Çine İlçesi Folklor ve Halk Edebiyatı**, E.Ü. Ede.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992, s.134; Reyhan Yaşar, **Ovacık (Çankırı) Yöresi Folklor ve Halk Edebiyatı Örnekleri**, E.Ü. Ede.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1993, s.94.

2 Osman İlker, **Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (Artvin)**, Ankara 1992, C.I, s.274 (Nikâh anında bir kilidi kitlemek, bir bıçağın ağzını yummak, bir ipliği düğümlemek gibi hareketler yaparak "Ben Ahmet'i böyle bağladım" demekle güvey bağlanmış olur. Çözerken de "Ben Ahmet'i böyle açıyorum" demek yeterlidir. İktidarsız erkeklerin mutlaka bağlı olduklarına inandıkları ve çeşitli muskacılara para kaptırdıkları bir gerçektir).

3 Şeref Boyraz. İsmail Hakkı Acar. **Zara Folkloru**, Sivas 1975, sayfa:92; Aysel Kaymaz. **Orhaneli Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ecl.Fak.Türk Dili ve Ed.Böl.Bitirme Tezi, izmir 1992, sayfa: 144; Hamit Çine, **Burdur'dan Damlalar**, İzmir 1989, sayfa:46; Haşini Tümer, **Uşak Tarihi**, İstanbul 1971, sayfa:254; Yrd.Doç.Dr. Adnan İnce, Hülya Taş, •'Erzurum'da Evlenme ve Düğün Adetleri", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları No: 170, say: 181; Bekir Başoğlu. "Boyabat ve Çevresi Düğünleri", **Sivas Folkloru**, Aralık 1976, sayı:47, sayfa: 17; Deniz Duran. **Ayvalık Yöresi Folkloru ve Halk Edebiyatı**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed.Bölümü Bitirme Tezi, izmir 1993, s.42; Köksal Gedik, "Bayburt'a Ait Örf ve Adetler", **Türk Folkloru**, Nisan 1984, Yıl:5. Sayı:87, sayfa:28; Sait Uğur, **İçel Folkloru II**, Ankara 1994, sayfa:19; Sabri Özcan San. **Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağzı**, Kültür Bakanlığı Yay. 1212, Ankara 1990, sayfa:99; Mavlül ÜgiUmez. **Afyon Belediyesi Bülteni**, Yıl:S, sayı:28, 1992, sayfa:29; Zümrüt Abut, "'Sivas'ta Düğün Adetleri-3", **Folklor**, 1671. yıl:2, sayı: 19-22, sayfa:74; Meltem Emine Cingöz, a.g.e.; Mahmut İslamoğlu "Kıbrıs Türklerinde Çeyiz. Yazma", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1987, sayfa: 1 89-190.

4 Sait Uğur, a.g.e.

namaz kılincaya kadar orada kalır; namazını bitiren güveyiye "gelini sana, seni Allah'a ısmarladım" diyerek odadan çıkar. Buna "elleştirme" adı verilir.⁵

Eskişehir ve çevresinde, yumruk yememek için merdivenlerden koşarak çıkan güveyinin arkasından arkadaşları koşarlar. Yukarı çıkan güveyi, bağlı olan kapıyı itekliyerek açar, su dolu tası vurup devirir.⁶ Bu, kötülüklerin yok olması için uygulanan rittir.

Artvin ve çevresinde "Ambara verme" diye de adlandırılan gerdeğe verme anında, güvey, kendisini ayakta bekleyen geline yaklaşır ve bahşiş vererek duvağım açar. Bu arada çiftler birbirlerinin ayağına basmaya çalışırlar.⁷ Bu pratikte kim kimin ayağına önce basarsa evlilik boyunca onun sözünün geçeceği inancı hâkimdir.

Gerdek gecesinin sonucu olumlu ise, güveyi tarafından tüfekle İlân edilir. Olumsuz ise, buna "al basması (damadın sıkılması, mahcup olması)" denir. Bunun telafisi için gelin, üstündeki "al" ı ıslatır, suyunu bir bardağa sıkarak ve güveyiye içirir.⁸

Eskiden güveyi, kendini müstakbel hanımına otoriter bir koca olarak tanıtmak için canlı bir kediyi yada tavuğu, gelinin gözleri önünde bacağından tutarak ayırmış.⁹ Ancak, günümüzde bu tür uygulamaların mevcut olduğunu duymadık ve tanık olmadık.

Düğünlerde güveyiye oranla geline dönük pratikler oldukça çeşitlilik ve renklilik arzeder. Gelin, odasına götürülürken önce Önüne koyulan küçük bir ibrikteki suyu, işi rast gitmesi için sağ ayağı ile döker. Ardından, koyun gibi yumuşak huylu olsun diye pöstekiye, sağlıklı olması için bir tepsiye bastırılır. Koltuklarına, bereket getirmesi için Kur'an, işsever olması için de süpürge tutuşturulur. Son olarak sokaklarda gezmemesi, evinde oturması, evinin kadını olması, çok konuşmaması ve aklını başına toplaması için de başını bacanın kütüne hafifçe vurur gibi değdirirler.¹⁰ Eskişehir yöresinde gelinin koltuğu altına tutuşturulan ve "koltuk ekmeği" veya "gelin ekmeği" denilen ekmek, daha sonra dişi sızlamasın diye herkese dağıtılır.¹¹ Bunların yanı sıra gelin odanın kapısını üç kere yalar, bir kaşığı arkaya doğru fırlatır; kaşığın açık ya da kapalı düşmesine göre yorumda bulunulur: Kaşık kapalı düşüyse gelin eve kapanacak, açık düşüyse gelinin nasibi açık olacaktır.¹² Sivas ve çevresinde gelin attan inip kapıya yaklaşırken, ayakları yansın da evinden dışarıya çıkmasın diye dışarıya

5 Adnan İnce, a.g.m.; Hülya Taş, a.g.m.

6 Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

7 Osman İlker a.g.m.; İsmail Hakkı Acar. "Dünür Gitme ve Gelin Gcürme Üzerine Çeşitli İnanırlar" Sivas **Folkloru**. Şubat 1974. sayı: 13, sayfa:5.

8 Hümit Çine, "Burdur'dan Damlalar", **Folklor (Halkbilim)**, İzmir 1989, sayfa:46.

9 Belgin Karabulut, **Babadağ (Sarayköy) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi. İzmir 1993, s.56-57.

10 Nunan Kartal. "Kocacık (Makedonya)'ta Düğün Gelenekleri ve Anadolu'daki İzleri" **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1987, s.216.

11 Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

12 Aynı yer.

kızgın bir demir atar, sonra geline bir ağaç kaşık kırdırırlar. Eşikten İçeri girerken de üst eşiğe, tatlılık getirsin diye geline bal veya şerbet sürdürürler.¹³

Gelin odasına çıkınca kucağına erkek çocuk verilir. Bundaki beklenti, doğacak çocuğun oğlan olmasıdır.¹⁴

Artvin yöresinde, gelin, ellerini üç defa kapı eşiğine vurduktan sonra, kaynanasının ayak altına koyduğu küp, kaşık veya bardağı basarak kırar¹⁵.

Yozgat ve çevresinde, gelin, aynı eve inmiş ise kaynanasının evde sözünün geçerli olacağını işaret maksadıyla kaynanasının ayakları arasında geçer. Uğursuzlukların yok olması için de bir testi veya çömlek kırılarak gelin kız eve alınır.¹⁶

İçel yöresinde gelin, oğlan evinin önüne geldiği zaman yemek kazanının etrafını üç kere dolaştırılır.¹⁷

Kars'ın Dikme köyünde gelin oğlan evine indirilirken eşğin önüne ters çevrilmiş bir kazan ve kazanın üzerine de bir çay bardağı koyulur. Gelin, yeni evinin eşğinden içeri girmeden bu bardağa basar ve onu kırar. Böylece uğursuzlukları dışarda bırakmış, yeni evine uğur ve bereket getirmiş olur¹⁸.

Bu ritlerin temelinde, bereket, kısmet ve zürriyet temini yattığı gibi, koruyucu iyelerin sempatisini kazanma, kötü ruhlardan korunma saklıdır.

Bunların uygulanması, kişi ve toplum açısından bir rahatlamayı gerektirdiği açıktır. En azından maddî ve manevî bir zarar söz konusu değildir. Ancak, asıl konumuz olan zıfâ gecesi sonrası "Çarşaf beklentisi!", yüzlerin kızarmasına ve bazı birlikteliklerin başlarken bozulmasına; hatta taraflar arasında büyük düşmanlıklara yolaçmaktadır.

Bazı kız bünyelerinin, bekâret yapısından, bir yaradılış kusuru olarak mahrum olabilecekleri düşünülmeden, bekâret kanı görülmeyen bir kızın zıfâ gecesi sabâ» babasının evine iade edilmesi, hatta teşhir edilerek dilden dile anlatılması kadar acı bir gerçek olur mu?

Şimdi bu geleneğin Türk toplu haklarındaki yaşayış şekline bir göz atalım:

Gerdek gecesi, Türkmen oymaklarında genellikle iki yenge kız evinden, iki yenge de oğlan evinden görev yapmakta ve gerdek sabahı gelinle güveyiyi

13 Şeref Boyraz, a.g.m.

14 Bekir Başoğlu, "Boyabat ve Çevresi Düğünleri" Sivas **Folkloru**, Aralık 1976, sayı:47. sayfa:14-17; Ramazan Vural, **Göllühisar İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru Örnekleri**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1987, sayfa:77; Pınar Aydemir. **Sarıkeçili Yörüklerinin Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992. sayfa:48-49; Ayfeti Güngör, **Denizli-Acıpayam Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü. Ed.Fak. Bitirme Tezi, İzmir 1991, sayfa:152-153.

15 Sevgi Şenol Pehlivan, **Artvin-Ardanuç Ağzından Derlemeler**, Bursa 1993- s. 201.

16 **Yüzgat Katalogu 1991**, Ciltli, Yozgat Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 1992, sayfa:440.

17 Sait Uğur, a.g.m.

18 Yaşar Kalafat, "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**. Ankara 1992. Sayfa:160.

çimdirmeye görevini üstlenmekte iken, şehirleşmeye doğru gittikçe bu sayı bire inmiştir.

Gerdek sabahı obanın-mahallenin bütün kadınları gelinin kanlı çarşafını görmeye gelir ve çarşafa para atarlar. Bu paraya, "subha" adı verilir. Ziyaretçi kadınlar, gelinin çarşafını gördükten sonra, ellerine birer sopa alıp, damadı arar bulur ve dövmeye başlarlar. Güvey, geline sığınmak suretiyle dayaktan kurtulur.¹⁹

Uşak ve çevresinde, gerdek gecesi sabahı, evin büyük hanımına yatak çarşafındaki bekâret kanı lekesi gösterilir. Kız evine de müjdecî gönderilir. Bu haberi alan kız evi, ahlakî bir sınav vermenin, oğlan evi de geçmişî mazbut bir geline kavuşmanın kıvancını yaşarlar.²⁰

Orhaneli yöresinde, pazartesi sabahı güvey, camdan dışarı silahla bir-iki el aleş eder. Bu, "gelin kızıoğlan kız çıktı" anlamındadır. Güvey, sabah namazına arkadaşları ile gider ve namazdan sonra bütün cemaatin elini öper. Sonra eve gelir ve büyüklerin elini öper.²¹

Şükranlı (Eskişehir)'da, kızın temiz çıkması halinde yenge erkenden kız evine müjdeyle birlikte çarşafı da götürür ve bahşisini alır.²² Aynı pratiği Yozgat²³, Van²⁴, Afyon²⁵, Sivas²⁶, Erzurum²⁷ yörelerinde de görüyoruz.

Bazı yörelerde güveyi gerdeğe girdikten sonra yenge ve oğlan tarafı yakınları, bekâret sonucunu almadan ayrılmazlar. Bu haber iletme değişik şekillerde uygulanmaktadır. Ya güveyi silah atarak durumu bekleyenlere bildirir, sağdıç gidip kız tarafını haberdar eder, ya kapıda bekleyen yenge tarafından çarşaf kız evine ulaştırılır²⁸, ya da çarşaf dışarı verilince silahlar atılır ve okuyucu, kız evine müjdecî giderek bahşiş alır.²⁹

Sivas çevresinde, kızın yengeleri ya da köyün yaşlı kadınları çarşafı alıp bir siniye koyarlar ve ilahiler okuyarak kapı kapı dolaşırlar. Her gidilen kapıdan sini üstüne bir armağan bırakılır.³⁰ Yıldızeli ve Şarkışla çevresinde, güvey çarşafın içine hediye koyar ve dışarda bekleyen sağdıç ve karısına verir.³¹

19 Uğur Barlas, "Gaziantep Kenî Kültürünün Oluşmasında Fırat Yöresi Türkmen Oymaklarını» Etkisi", **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1988, s.39-50.

20 Haşim Tümer, **Uşak Tarihi**, İstanbul 1971, sayfa:254.

21 Aysel Kaymaz, **Orhaneli Yöresi Halk Edebiyatı ve Folkloru**, E.Ü.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1992, sayfa:145.

22 Meltem Emine Cingöz, a.g.m., sayfa: 19.

23 **Yozgat Katoloğu 1991**, Cilt:II, İstanbul 1992, sayfa:440.

24 Ragıp Memişoğlu, a.g.m., s.27.

25 Mevlül Üyünlüz, a.g.m.

26 Cafer Aşıtepe, "Hafik'in Hacıali Köyünde **Düğün Adetleri**", **Sivas Folkloru**, Temmuz 1974, Sayı:18, sayfa: 14.

27 Hülya Taş, a.g.m.

28 Yaşar Aleşsoy, **Yaren Diyarı Bizim Çankırı**, Ankara 1988, sayfa:79; İsmail Hakkı Acar, **Zara Folkloru**, Sivas 1975, sayfa:92; Meltem Emine Cingöz, a.g.m.

29 Adnan İnce, a.g.m.

30 Zümrüt Abut, "Sivas'da **Düğün Adetleri**-3", **Folklor Yılı**:2, sayı:19-22, 1971, sayfa 74.

31 Şeref Boyraz, a.g.m.